

Следует отметить, что процесс изучения учебного предмета «Беларуская мова» строится в рамках лингвокультурологического подхода, предусматривающего реализацию задач формирования культурного человека средствами белорусского языка, являющегося национальной ценностью, проявлением культуры народа. Логика лингвокультурологического подхода понимает язык не только как средство накопления знаний и формирования умений и навыков, но и как важнейшее средство становления личности обучающегося, понимания им принадлежности к своему народу и стране. Посредством языка происходит приобщение личности к мировоззрению народа, его истории, культуры, системы моральных и духовных ценностей.

Так, эффективным средством патриотического воспитания на уроках белорусского языка являются фольклорные и литературные произведения. Приобщение детей к своеобразию белорусской культуры является необходимым условием для осуществления процесса патриотического воспитания при изучении учебного предмета «Беларуская мова», что обуславливается воспитательным потенциалом художественной литературы как средства передачи идеалов и ценностей народа [4, с. 20].

Использование разноплановых образцов пословиц и поговорок, сказок и стихотворений позволяет на материале литературных произведений раскрывать ценностные позиции и нравственные мотивы поступков героев, формировать у детей личностные идеалы, эмпатию и уважительное отношение к старшему поколению, стимулировать проявление чувства гордости за свою страну.

Заключение. Таким образом, условиями успешности патриотического воспитания младших школьников в процессе изучения учебного предмета «Беларуская мова» являются:

1. Использование разнообразных методов и приёмов организации образовательного процесса при изучении учебного предмета.
2. Учёт возрастных особенностей обучающихся и направленности их интересов.
3. Создание положительной мотивации к изучению родного языка.

Список цитируемых источников

1. Об изменении Указа Президента Республики Беларусь [Электронный ресурс] : Указ Президента Респ. Беларусь, 7 июня 2021 г., № 206 // ЭТАЛОН-ONLINE. — Режим доступа: https://etalonline.by/document/?regnum=p32100206&q_id=4618787. — Дата доступа: 02.03.2021.
2. Шаалы, А. С. Родной язык и этническая культура в системе образования / А. С. Шаалы // Современное педагогическое образование. — 2019. — № 12. — С. 214—216.
3. Зелянко, В. У. Якуб Колас — педагог і метадыст / В. У. Зелянко // Літаратура ў культурнай прасторы Беларусі і Кітая : зборнік навуковых артыкулаў па матэрыялах Міжнар. канф., прысвечанай народнаму паэту Беларусі Я. Коласу, г. Цяньцзін, Кітайская Народная Рэспубліка, 17—18 мая 2019 г. — Мінск : БДТУ, 2019. — С. 76—81.
4. Свірчанка, А. Укараненне мадэлі фарміравання грамадзянскай ідэнтычнасці навучэнцаў у рамках арганізацыі і дзейнасці рэгіянальных віртуальных музеяў / А. Свірчанка // Пралеска. — 2018. — № 11. — С. 19—21.

УДК 801.82

К. П. Шкут, І. С. Чуносава

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАЯ ЗНАЧНАСЦЬ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У П'ЕСЕ ЯНКІ КУПАЛЫ «РАСКІДАНАЕ ГНЯЗДО»

Уводзіны. Фразеалагічныя адзінкі адлюстроўваюць у сваёй семантыцы працяглы працэс развіцця культуры народа, фіксуюць і перадаюць ад пакалення да пакалення культурныя ўстаноўкі і стэрэатыпы, эталоны і архетыпы. Фразеалагізмы, як адзначаў Ф. І. Буслаеў, — своеасаблівыя мікрасветы, яны ўтрымоўваюць у сабе «і маральны закон, і разумны сэнс, выяўленыя ў кароткім выслоўі, якія завяшчалі продкі ў кіраўніцтва нашчадкам». Гэта душа ўсякай нацыянальнай мовы, у якой непаўторным чынам выяўляюцца дух і своеасаблівасць нацыі. Усякі фразеалагізм — гэта элемент тэксту, гэта значыць, захавальнік культурнай інфармацыі. Фразеалагічны кампанент мовы не толькі ўзнаўляе і захоўвае рысы культурна-нацыянальнага светаразумення, але і фарміруе іх. Кожны фразеалагізм змяшчае культурную канатацыю, уносіць свой уклад у агульную мазаічную карціну нацыянальнай культуры [1, с. 67]. Такім чынам, фразеалагізмы мэтазгодна разглядаць як моўныя адзінкі, праз якія раскрываецца моўная карціна свету пэўнага народа, а іх выкарыстанне ў плыні мастацкага твора дапамагае выяўляць яе ў спалучэнні з увасабленнем аўтарскага светапогляду.

Асноўная частка. П'еса Янкі Купалы «Раскіданае гняздо» — адзін з класічных драматургічных твораў, у якім паўстаюць тыповыя для Беларусі пачатку ХХ стагоддзя праблемы: разарэнне сялянства, страта уласнай маёмасці і свайго кавалку зямлі, выкліканыя гэтым пошукі лепшай долі, свайго прызначэння, свабоды, якія таксама абумоўліваюць канфлікт пакаленняў. Сістэма фразеалагічных адзінак, створаная Янкам Купалам у п'есе, дапамагае ўсведамленню агульнай моўнай карціны свету, уласцівай успрымання беларусаў таго часу. Абгрунтаем лінгвакультуралагічную трактоўку фразеалагізмаў, якія сустракаюцца ў рэпліках

герояў твора. Трагічны пафас п'есы перадаюць фразеалагізмы, якія ў асноўным маюць адмоўныя канататацыі: «сам не свой», «пераварнуцца ўверх дном», «гнуць спіну», «векі вечныя», «сыходзіць з розуму», «чортава гібель» і інш.

У словах Марылі, якімі яна характарызуе душэўны стан свайго мужа Лявона «*Мой жа чалавек — каб вы, дзедка, бачылі: за апошні час як набраў сабе нечага ў галаву, дык проста з розуму сыходзіць*». Учарнеў, асунуўся, азыз, толькі таўпехаецца з кута ў кут, як **сам не свой**» [2, с. 347], сустракаецца два фразеалагізмы. Фразеалагізм *сам не свой* ужываецца са значэннем «моцна ўсхваляваны, у стане разгубленасці, распачы, адчаю» [3, с. 150]. Фразеалагізм *сыходзіць з розуму* мае наступныя значэнні: 1. *станавіцца псіхічна хворым*; 2. *праяўляць моцнае захапленне кім-небудзь, моцна кахаць каго-небудзь* [4, с. 670]. З кантэксту можна выявіць, што фразеалагізм адзінка *сыходзіць з розуму* выкарыстана ў значэнні «станавіцца псіхічна хворым», што сведчыць аб маральным стане сацыяльна неабароненага простага селяніна ў абставінах, калі ў яго адбіраюць хату, а фразеалагізм *сам не свой* узмацняе гэта адчуванне, паказвае на душэўныя перажыванні і разгубленасць чалавека ў складанай лёсавызначальнай сітуацыі, бо, безумоўна, перспектыва страціць сваю маёмасць вельмі страшная, паколькі гэта тая матэрыяльная каштоўнасць, ад якой залежыць існаванне ўсёй сям'і.

У радках «*Не трэба! Не йдзі! Годзе ўжо бацька твой спіны нагнуўся і парогу наабіваў*» [2, с. 357] гучыць расчараванасць Лявона сваім лёсам, якую перадаюць фразеалагізмы *гнуць спіну* [3, с. 48] і *наабіваць парогі* [5, с. 165]. Фразеалагічная адзінка *гнуць спіну* абазначае «мардаваць сябе працай, працаваць на каго-небудзь», яна паказвае на ўспрыманне Лявонам свайго жыцця, напоўненага цяжкай працай. Іншы фразеалагізм *наабіваць парогі*, які мае значэнне «настойліва папахадзіць да каго-небудзь, просячы, дамагаючыся чаго-небудзь», у моўнай карціне свету беларусаў адлюстроўвае шлях вырашэння праблемы, надзвычайнай сітуацыі праз настойлівыя просьбы, звароты аб дапамозе, шматразовыя спробы знайсці выйсце. У заканчэнні думкі Лявона «*Трэ было мне ў сваім часе выехаць з гэтай хаты і не чакаць, пакуль аж прыйдуць выкідаць. А цяпер... сам сабе яму выкапаў сваймі рукамі!*» [3, с. 357] сустракаем фразеалагізм *сваймі рукамі* [4, с. 460] у значэнні «непасрэдна сам, без пасрэднакаў (рабіць, зрабіць што-небудзь)» і фразеалагізм *выкапаць яму* [5, с. 554] — «рабіць зло, шкодзіць, рыхтаваць вялікія непрыемнасці каму-небудзь». У дадзеным выпадку фразеалагічная адзінка спалучаюцца ў кантэксце, узмацняючы бязвыхаднасць складанай жыццёвай сітуацыі сям'і Зяблікаў і перадаюць адчуванне Лявонам быццам бы ўласнай віны ў тым, што яго сям'я страчвае сваю адзіную маёмасць. Устойлівы выраз *старая песня* [4, с. 298], які абазначае «даўно вядомае, многа раз чутае, назойлівае», гучыць у словах Лявона «*Што чуў, што чуў? Старую песню: не адпускаецца*» [2, с. 354]. Гэты фразеалагізм указвае на недавер людзей да пачутага ўжо не ў першы раз, неапраўданыя надзеі на лепшае жыццё, разбураныя ўладай.

Выкарыстанне фразеалагізмаў *сам праз сябе*, які мае значэнне «без чыёй-небудзь дапамогі, апекі, самастойна рабіць што-небудзь» [4, с. 499], і *загавець душой* са значэннем «памерці» [5, с. 437] сустракаецца ў наступных радках: «*Марыля. Закон, бачыш, такі ёсць: як хто сам праз сябе памрэ, дык датуль няможна хаваць, пакуль не дойдуць, як і праз што ён душой загавеў*» [2, с. 361]. Фразеалагізм *сам праз сябе* ў тэксце ўдакладняецца фразеалагічнай адзінкай *загавець душой*, спалучэнне дзвюх фразем адлюстроўвае стрыманасць ацэнкі селянінам безвыходнай сітуацыі, калі здаецца, што выйсце ўжо толькі адзінае. Акрамя таго, фразеалагізм *загавець душой* падкрэслівае аспярожнае стаўленне беларусаў да смерці, іх набожнасць.

У дыялогу Сымона і Паніча, прыведзеным ніжэй, звяртае ўвагу выкарыстанне фразеалагізма *браць верх* [3, с. 29], які мае значэнне «падпарадкоўваць каго-небудзь сваёй волі; аказвацца больш значным, мацнейшым, чым што-небудзь»:

Сымон. Я і чакаю закону: суд будзе, і праўда **верх возьме**.

Паніч. Каб за табой праўда была, то не сядзеў бы гэтак **пад голым небам** [2, с. 373].

Можна адзначыць, што фразема *браць верх* у гэтым кантэксце адлюстроўвае веру беларусаў у існаванне справядлівасці, яе непазбежную перамогу. І адпаведна, цынічнасць дзеянняў Паніча выкрывае ўжытая ім фразема *пад голым небам*, якой ён адначасова дэманструе ўласную перавагу і абьякवासць да праблем простых сялян, якія аказваюцца без сваёй хаты.

У творы сустракаецца шэраг устойлівых выразаў ацэначнага характару, якія звязаны з рэлегійнай тэматыкай. Фразеалагізм *мець бога ў сэрцы* [4, с. 47] абазначае «быць сумленным, спагадлівым, чулым да каго-небудзь, шкадаваць каго-небудзь». Не разумеючы жыццёвы выбар сына, Марыля звяртаецца да яго з асуджэннем, пры гэтым дадзены фразеалагізм выкарыстоўваецца з адмоўем *не*: «*На мяне, матку тваю, і на гэтых малых не маеш бога ў сэрцы. Эх! Сымон, Сымон! Губіш ты сябе і нас усіх*» [2, с. 378].

У рэпліку Данілікі «*А што ж, вы, разумныя? Хоць бы ты, Сымон? Таўпехаецца, як Марка на пекле, ці як мухі ў смале, і больш нічога*» [2, с. 382] уведзена фразеалагічная адзінка *як Марка на пекле* [4, с. 25] са значэннем «бесталкова, безупынна хадзіць, блукаць». Трэба засведчыць, што ў моўнай карціне свету беларусаў ёсць шэраг фразеалагізмаў з кампанентам *як Марка на пекле (у пекле): блукаць (сноўдацца) як Марка на пекле, загінуць як Марка ў пекле, ганяць як Марка (Марку) на пекле, ісці як Марка з пекла* — усе яны маюць інтэгральныя семы «вымушанасць рабіць дарэчную безвыніковую работу», «мець многа клопатаў і турбот».

Фразеалагізм *на векі вечныя* [3, с. 35] гучыць у словах Сымона: «*Калі кідаў сягоння на бацькаў труп зямлю, то мне здавалася, што гэтым жвірам чырвоным засытаю самога сябе, свае ішчасце, свае леты маладыя; засытаю Бога, людзей, цэлы свет; здавалася, усе чыста хаваю на векі вечныя ў сцюдзёнай магіле*» [2, с. 363]. Значэнне дадзенага фразеалагізма «заўсёды, вечна», ён адлюстроўвае набожнасць беларусаў, спачуванне чалавеку, які пайшоў з жыцця.

У словах Данілікі «*У мяне свае работы гібель, а тут памагай яшчэ яму крыж рабіць*» [2, с. 377] заўважаем рэдукаваны варыянт фразеалагічнай адзінкі *чортава гібель* [3, с. 182], у якой апушчаны азначальны кампанент. Фразеалагізм ужываецца ў значэнні «вельмі многа, у вялікай колькасці», ён сведчыць пра загружанасць вялікай колькасцю працы, заклапочанасць. Звяртае ўвагу, што герой не выкарыстоўвае поўны варыянт гэтай фраземы, паколькі ў народнай культуры існуе, у некаторай ступені, табу на прамое называнне нячыстай сілы.

Заклучэнне. Такім чынам, лінгвакультуралагічная значнасць фразеалагізмаў у творы Янкі Купалы «Раскіданае гнездо», з аднаго боку, абумоўлена адлюстраваннем праз іх жыцця беларусаў, думак, надзей, стэрэатыпаў, традыцый і сімвалаў народа, дзеяння ў залежнасці ад жыццёвых абставін, погляд на саміх сябе, на ўладу, адносіны да іншых людзей, якія надаюць фразеалагічным адзінкам культурны каларыт. З другога боку, сістэма фразеалагізмаў у творы падпарадкавана перадачы трагічнага пафасу п'есы, таму невыпадкова ў ім ужываюцца ўстойлівыя выразы, семантыка якіх адлюстроўвае песімістычны погляд на падзеі, расчараванасць, крытычнае стаўленне да свайго жыцця, негатыўную ацэнку дзеянняў панства і чыноўнікаў. Можна таксама адзначыць, што праз фразеалагізмы ў творы таксама прасочваецца адметнасць побыту беларускіх сялян, іх вера ў Бога, сумленнасць, асцярожнасць і памяркоўнасць.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Маслова, В. А.* Лінгвокультуралогія : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. — М. : Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с.
2. *Купала, Я.* Паэмы. Драматычныя творы / Я. Купала ; уклад. А. А. Сляпцовай ; паслясл. В. А. Каваленкі ; мал. В. П. Шаранговіча. — Мінск : Маст. Літ., 1989. — 494 с.
3. *Лепешаў, І. Я.* Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў : у 2-х ч. / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Нар. асвета, 1993. — Ч. 2. — 200 с.
4. *Лепешаў, І. Я.* Фразеалагічны слоўнік беларускай совы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. — Мінск : БелЭн, 2008. — Т. 2. М — Я. — 986 с.
5. *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў : 2 т. / І. Я. Лепешаў. — Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2008. — Т. 1. А — Л. — 672 с.